

ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКА ЧТЕНИЈА VIII

**Објављивање овог зборника подржала је
Управа за сарадњу са црквама и верским заједницама**

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Др Александар Наумов (Венеција)
Др Ангелики Деликари (Солун)
Др Изабела Лис Вјелгош (Познањ)
Др Георгиос Нектариос Лоис (Патра)
Др Димитар Пеев (Берлин)
Др Валентина Гулевска (Битољ)
Др Бранко Горгиев (Ниш)
Др Ивица Живковић (Ниш)
Др Кристина Митић (Ниш), секретар
Др Драгиша Бојовић (Ниш), председник

ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКА ЧТЕНИЈА VIII

Зборник радова са истоимене Међународне научне
конференције, која је одржана 23. новембра 2024. године на
Универзитету у Нишу

Уредници

Кристина Митић
Драгиша Бојовић

Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу
Међународни центар за православне студије, Ниш
Центар за црквене студије, Ниш

2025.

САДРЖАЈ

<i>Кристина Митић</i> На раскршћу времена и вере	9
<i>Боривоје Милошевић</i> Српско монаштво у Босни и Херцеговини у XIX вијеку	11
<i>Borivoje Milošević</i> Serbian monastics in Bosnia and Herzegovina in the 19 th century	31
<i>Слађана Ристић Горгиев</i> Имагинација као моћ душе у античкој и хришћанској филозофији	33
<i>Sladana Ristić Gorgiev</i> Imagination as a power of the soul in ancient and christian philosophy	43
<i>Владан Станковић</i> Обриси логике православне цивилизације	45
<i>Vladan Stanković</i> Outlines of the logic of the orthodox civilization	58
<i>Јелена Фемић Касапис</i> Лексема <i>anti</i> . Индикативне потврде код Хомера	59
<i>Jelena Femich Kasapis</i> The lexeme <i>anti</i> . Indicative places in Homer	75
<i>Слађана Алексић</i> Естетика аскетизма – принос савременом монаштву монаха Калиста	77
<i>Sladana Aleksić</i> The aesthetics of asceticism – a contribution to contemporary monasticism by elder Callistus	96
<i>Тијана Миленџевић</i> Вечна смрт и колективно страдање у поезији Милутина Бојића	97
<i>Tijana J. Milentijević</i> The motif of collective suffering and resurrection in the poetry of Milutin Bojic	111

<i>Ксенија Кончаревић</i>	
Ава Јустин као приређивач и преводилац антологије „Монашки живот по светим Оцима“	113
<i>Ксения Кончаревич</i>	
Авва Иустин Попович как составитель и переводчик антологии „Монашеская жизнь по святым Отцам“	136
<i>Радован Радић</i>	
Директни наслеђници ромејског императора Ираклија	137
<i>Radovan Radić</i>	
The direct successors of the Roman Emperor Heraclius	149
<i>Војислав Живковић</i>	
О првим контактима Срба и Нормана: Архириз из Барија, таст краља Константина Бодина	151
<i>Vojislav Živković</i>	
About the first contacts of Serbs and Normans: Archiriz of Bari, father-in-law of king Konstantin Bodin	164
<i>Душан Симић</i>	
Ниш и византијски историчари петнаестог столећа	165
<i>Dušan Simić</i>	
The city of Niš and the byzantine historians of the fifteenth century	175
<i>Драгана Ј. Јањић</i>	
Устројство епархијске организације у време краља Милутина	177
<i>Dragana J. Janjić</i>	
The structure of the diocesan organization during the reign of king Milutin	194
<i>Драгана Милић</i>	
Помени усмене и писане комуникације у Житију Светог Симеона које је написао Стефан Првовенчани	195
<i>Dragana Milić</i>	
La communication orale et écrite dans La vie de Saint Symeon écrite par Etienne le Premier Couronne	209

<i>Бошко Бранковић</i>	
Преласци у православну вјеру у Сарајеву од 1913. до 1918. године	211
<i>Boško M. Branković</i>	
Converting to the orthodox faith in Sarajevo from 1913 to 1918	227
<i>Душан Јеротијевић</i>	
Односи међу православним црквама у Новом веку	229
<i>Dušan Jerotijević</i>	
Relations between orthodox churches in the New century	238
<i>Јован Цонић</i>	
Верско-политичка криза у Краљевини Југославији	239
<i>Jovan Conić</i>	
Religious-political crisis in the Kingdom of Yugoslavia	254
<i>Бранко Шапоњић</i>	
Српска православна црква на Косову и Метохији након Првог светског рата -Страдање и обнова-	255
<i>Branko Šaponjić</i>	
Serbian orthodox church on Kosovo and Metohija after World war I - Suffering and renovation -	270
<i>Марко Миленковић</i>	
Традиционално и модерно у хармонском изразу хорских акламација Тон деспотин и Многаја љета Светислава Божића	271
<i>Marko Milenković</i>	
Traditional and modern in the harmonic expression of choral acclamations Ton despotin and Mnogaja ljeta by Svetislav Božić	290
<i>Александра Стевановић</i>	
Екологија у лавиринту нових технологија: православни поглед на наративе вештачке интелигенције	291
<i>Aleksandra Stevanović</i>	
Ecology in emerging technologies maze: an orthodox view on artificial intelligence narratives	305

<i>Марија Ђорђевић</i>	
Савремени хришћански приступ питању ауторитета родитеља у васпитању детета	307
<i>Marija Đorđević</i>	
A modern christian approach to the issue of parental authority in children's upbringing	317
<i>Прилог</i>	
<i>Програм скупа</i>	319

Тијана Ј. Милентијевић
Косовска Митровица
e-mail: tijanamilosevic@gmail.com

МОТИВ КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЊА И ВАСКРСЕЊА У ПОЕЗИЈИ МИЛУТИНА БОЈИЋА

Апстракт: У овом раду биће речи о мотиву колективног страдања и васкрсења у поезији Милутина Бојића, ствараној током Првог светског рата. Циљ истраживања односи се на анализу песама у којима Бојић уздиже колективну жртву српског народа и приказује страдање као чин духовног уздизања. Посебна пажња биће посвећена утицају библијских и византијских мотива на Бојићеву поетику, са акцентом на есхатолошке елементе који повезују свесну жртву са идејом коначног спасења и тријумфа вечног живота над пролазношћу и смрћу.

Кључне речи: Милутин Бојић, есхатологија, колективно страдање, васкрсење, поезија

Како је истакао Нортроп Фрај, Библија је својим енциклопедијским распонем засновала читав митолошки универзум унутар којег се европска књижевност креће све до данас.¹ Док се библијске теме, ликови или симболи могу уочити код већине аутора који припадају хришћанском цивилизацијском кругу, са религиозношћу, као сложенијим духовним феноменом, ствари стоје другачије. Када се сагледава однос српског народа и вере, онда је карактеристично запажање М. С. Милојевића: „Наша се православна вера, са народношћу нашом српском, слила и ујединила, да једно без другог и не мислимо, и да једно без другог, у потпуној целини својој, са свим и никако не могу опстати, као душа без тела и ово без душе.”² Хришћански хуманизам и љубав за писце у XX веку подједнако је етички колико и поетички став и одговор на историјске, идеолошке и друштвене потресе новог доба. У српској књижевности изванредан пример за тумачење историјских догађаја кроз призму библијских мотива је дело Милутина Бојића. Преко приказа страдања српског народа у Првом светском рату, у збирци *Песме*

¹ Фрај 1985, 7.

² Милојевић 2006, 117.

бола и поноса (1917), може се говорити о религиозности која се испољава у хришћанској нади, вери у васкрсење након голготе, откровењу метафизичког смисла, а врхунац има у лирском опелу које песнички субјект држи над „светом водом” у песми *Плава гробница*. Бојићево дело настало у периоду рата, дубоко је прожето мотивима колективног страдања и свесне жртве повезујући на тај начин историјску судбину српског народа са библијском и византијском традицијом.

Православна духовност постаје саставни део модерних поетика и важан метод у проучавању књижевности. О њеном значају говори Ранко Поповић: „Ако се у први мах може учинити да овако замишљен посао вреба опасност немогућности адекватног теоријског и методолошког заснивања, та је бојазан тек привидна. Наиме, искорак у теолошку димензију језика и књижевности није ништа мање неизвјестан од социолошког или психолошког; самим тим што су много старије, ту су сродности много дубље и интензивније.”³ Континуитет између библијског књижевног наслеђа и модерне књижевности не постоји само у присуству православног духа, већ се имају у виду теме, мотиви, поетски поступци и како закључује Драгиша Бојовић: „Сваки нови текст, који настаје под утицајем ове литерарне традиције, преузима од другог текста и светост присутну у њој.”⁴

Код Милутина Бојића се дешава велика драма, као сведок страшних историјских догађаја он тражи објашњење у прошлости и преживљеном искуству свога народа. Желећи да протумачи тренутне догађаје песник трага за архетипским слојевима који му помажу да објасни поступке и подвиге свог народа. Песник трага, открива прошлост и уграђују је у сопствену поетику⁵, прилагођавајући је своје времену. Иван В. Лалић уочава да је предмет занимања Милутина Бојића „историја као континуитет људске судбине – и као право на континуитет, на сећање као људску детерминанту.”⁶ У том смислу, веома је значајан Бојићев текст из 1914. године, *Континуитет у књижевности*, који сведочи о ауторовом критичком односу према занемаривању, оспоравању и рушењу духовне и књижевне традиције, а коју свака генерација на свој начин спроводи.⁷ Сваки нови текст мора у себи садржати везивну нит са претходним достигнућима, јер

³ Поповић 2013, 6.

⁴ Бојовић 2009, 39.

⁵ „Многобројни митови, легенде и симболи из прошлости позајмљују се и стављају у нови контекст, чиме се мења њихово традиционално значење. Отуда модернизам најављује појаву интертекстуалности, која ће се нарочито развити у постмодернизму.” (Поповић 2010, 445).

⁶ Лалић 1997, 68.

⁷ Бојић 1978, 110–112.

„континуитет у литератури је први закон. Без њега је све празно и расту- рено, без идеје, без логике, без циља.”⁸

Историјским превирањима и ратним страдањима Бојић даје митску димензију повлачећи аналогии са библијским дешавањима и архетипо- вима. Тања Поповић сматра да би окретање прошлости „најпре требало одредити као трагање за архетиповима који симболички могу преоблико- вати ново стваралаштво, везујући датог писца у исти мах непосредније за родно тло.”⁹ Трагајући за архетипом, Милутин Бојић стиже до *Библије*, која је основ европске културе и традиције. Зоран Гавриловић посебно издваја Бојићево континуирано бављење националним митовима као суш- тински нов моменат који Бојић уноси у српско песништво: „Његово пес- ништво које се уплитало у велике националне митове је и ту, поред родољубља и позива, носило у себи сталну тежњу за повезивањем судбине овог народа са ширим и временски удаљенијим судбинама. Тако се наци- оналне легенде и чињенице националне историје у Бојићевој песничкој ви- зији претварају у велике судбинске континуитете, стапајући се са минулим легендама, чиме наша родољубива лирика бива обogaћена и у значењу, и у мотиву, и у смислу.”¹⁰

Поред националних митова и легенди песник под утицајем огромног страдања српског народа уноси у своју збирку песимистичка расположе- ња, при чему есхатолошко-апокалиптичка слика света постаје главна карактеристика Бојићеве ратне збирке. Да песимистички поглед на свет није само продукт утицаја западноевропске песничке традиције, већ да су мрачни тонови и слутње смрти код песника модерне „плодови унутраш- њег духовног континуитета”¹¹, закључује и Предраг Палавестра. Хришћан- ство преко есхатолошких мотива нуди одговоре на основна егзистенци- јална питања која човек себи поставља, а песници их прихватају, пре- испитују или реактуализују. Лична есхатолошка свест у тренуцима када је свет уздрман друштвеним променама бива замењен колективним страхом. Песници слуте трагедију, осећају страх и постављају питање који је смисао живота у једном таквом времену.

Као последњи изданак епохе модерне, Милутин Бојић спада у „траги- чну” генерацију песника, који су у ратним пустошењима изгубили живот и прерано завршили своју књижевну каријеру. Попут Владислава Петко- вића Диса, и Милутин Бојић предосећа своју скору смрт:

⁸ Бојић 1978, 112.

⁹ Поповић 2001, 477.

¹⁰ Гавриловић 1978, 32–35.

¹¹ Палавестра 1986, 209.

*Мирноће ми дајте, да сву снагу стечем,
Да из срца даднем, Сав бол и сав понос,
и кад их изречем, К'о лист свео падне.¹²*

Национална трагедија која је задесила читав српски народ, па и самог Бојића, само је учврстила његов смер писања. Албанска голгота и одлазак српских војника и становника на острво Крф заузеће централно место у Бојићевој поезији. Кроз његову поезију осећа се трагична судбина национална, развија култ страдања српског народа, кроз који се исказује мученичка косовска компонента, драматичан пут српског народа, али и васкрсење кроз страдање.

У песништву Милутина Бојића остварује се поетска слика колектива и бол народа. Он је сведок трагичне судбине српског народа. Приметан је снажан утицај *Библије* на Бојићево песништво, што је приметио и И. В. Лалић: „Међутим, дух који прожима неколико његових позних песама, квалитет универзалности о којој је малочас било речи, упућује нас на мисао да је Бојићев доживљај *Библије* био слојевитији и дубљи и да је утицао на формирање његових највреднијих песничких откровења.”¹³ Милутин Бојић у својим песмама води дијалог са *Библијом*, у њој открива симболе, ликове и тематске оквире свога певања. Старозаветни митови о Мојсију који води народ кроз пустињу, митови о праведном Јову, новозаветни митови о Христу који корача ка Голготи нашли су своје место у Бојићевој поезији, међутим, овде није реч само о тумачењу песничких средстава која оживљавају, у модернијем руху, већ и о препознавању новог етоса и нових аксиолошких принципа, заснованих на превредновању и преобликовању симболичко-идеолошке вредности јунака библијског света.

Библијски свет повезан је са друштвено-политичким импликацијама Бојићеве лирике, с тим што је у поезији српског песника, сходно историјским околностима, у првом плану уочљиво интересовање за судбину националне заједнице. Отуд поједини библијски мотиви и ликови добијају значајну улогу при лирском транспоновању идентитета колектива и разумевању историјске динамике актуелне почетком XX века. Библијски мотиви у Бојићевом делу имају значајну функцију – они служе као алегорија за искуства српског народа. Старозаветне приче о жртвовању и страдању Бојић повезује са судбином српских ратника. Мотиви из *Новог завета*, попут Христовог распећа и васкрсења, присутни су у песмама где Бојић указује на значај вере и наде у тренуцима незнања. Бојић је у свом ствара-

¹² Бојић 1978, 124.

¹³ Лалић 1997, 69.

лаштву дубоко ослоњен и на византијску традицију, нарочито када је реч о симболици страдања и уздизања. Византијска култура је неговала идеју хришћанског мучеништва као највишег идеала, а овај мотив Бојић интегрише у своју визију српског националног идентитета, носећи у себи тежњу за повезивањем судбине српског народа са ширим и временски удаљенијим судбинама. Тако се националне легенде и чињенице националне историје у Бојићевој песничкој визији претварају у велике судбинске континуитете, стапајући се са минулим легендама, чиме наша родољубива лирика бива обогаћена и у значењском, а и мотивском смислу.

Повезујући тренутну судбину српског народа са ширим и удаљенијим судбинама, Бојић никако не може да изостави косовски мит, који постаје симбол свесног колективног страдања. Косовски завет и страдања у Првом светском рату он посматра кроз византијски оквир, где патња добија есхатолошки смисао – као припрема за духовну победу, у њему проналази универзалну поруку да човек не треба да тежи пролазној слави, већ да се иде ка постизању царства небеског. Бојић дубоко осећа српску духовну прошлост и косовско наслеђе које је српску војску кроз све ратове водило у честитост, у религиозне задатке, поред оних историјских, никада не заборављајући светосавски и косовски завет, који у себи носе поруку да се једино вером и жртвовањем у овоземаљском свету може постићи васкрсење и вечност. Бојић се нада васкрсењу једног народа, али је свестан да и његово поколење мора проћи пут страдања. Кнез Лазар и његова војска страдају и задобијају мученички венац. Они постају симболи страдања и пример који пут треба одабрати тако да Бојић препознаје Косово као архетип колективног жртвовања, који се непрестано понавља у историји српског народа. Косовски мит је за њега вечно актуелан – на њему се граде вредности као што су част, вера и нада у спасење једног колектива. Наслеђе као судбинско осећање које носи сваки појединац претвара се у колективно осећање које живи у сваком човеку, и које тај исти појединац носи у свом срцу и који пева у име народа који је свесно одлучио да брани своју домовину, жртвујући своје животе.

Најчешће теме родољубиве поезије у изгнанству, где свакако спада и Бојићева поезија, јесу: носталгија за домовином, вера у победу, туга за покојнима, страхоте преживљене приликом повлачења. Певало се врло интензивно, у исто време са болом и пркосом. Збирка *Песме бола и поноса* писана је у тренутку када песник предосећа скору смрт и једино што жели да опева је страшно страдање српског народа кроз које је и сам прошао. Када почне рат и када крене са народом у избеглиштво „даљи живот нашег песника припада искључиво српском народу и узвишеним људским идеалима.“¹⁴

¹⁴ Ковијанић, 1969, 62.

Песме које је писао уливале су напаћеном народу наду да у својим страдањима види своју величину, а не само пораз. Косово никада не нестаје из свести народа, јер је оно борба која још увек траје. На пољу где се одиграла битка још се осећа крв и чује се јаук оних који су преживели:

*Јер с поља твојих крв још није спрана,
Кости синова по дну ти се ломе,
Кô привид видиш војске које гrome:
Још памтиш јаук после свежих рана.¹⁵*

У песми *Сејачи* песник потврђује изречену мисао да страдање није завршено после Косовог боја, већ да траје до данашњих дана. Српске кости су развејане свугде по свету:

*И још се редом наше кости сеју,
По острвима и у воде стране,
У пустињама, где самуми веју,
И хладној степи. И кад сунце стане,
С лешина наших сите беже вране.¹⁶*

У песми *Херострати* песник слути последња времена. Све је уништено, сви напори да се нешто промени су узалудни, јавља се само страх од онога што следи:

*Изнад наших глава леден ветар брише;
Залуд наша длета и напори дуги:
Ни рушити ништа ми немамо више
И храмове већ су порушили други.¹⁷*

Страдање није страно српском народу, зато га тако достојанствено и подноси у току повлачења преко Албаније. Навикао је народ да га притискају са свих страна, да му отимају и да сахрањује своје најмилије који су страдали у ратовима:

*Зато нама нису океани страни,
Ни гробови старих умрлих столећа;
Мирни смо на гозби у светској дворани
И кад небрат пије мирис нашег цвећа.¹⁸*

¹⁵ Бојић 1978, 147.

¹⁶ Бојић 1978, 198.

¹⁷ Бојић 1978, 79.

¹⁸ Бојић 1978, 217.

Гдегод се његов народ нашао, у срцу је носио отаџбину. Одлазака и напуштања домовине било је много. Свестан тог сазнања, песник мирно посматра шта се дешава, јер зна да се историја понавља и да после страдања долази васкрснуће. И у *Химни поколења* песник опева патњу и страдање народа кроз векове. Страдања су толика да не стижу ни гробови да се оплачу. Песник чак и сумња да ће се ишта променити у будућности *а на дну мора плачна очајања* *Замрзла Вера, снегом покривена*.¹⁹ Међутим, после вишевековног страдања, плача и бола дошло је време када се родило поколење које ће се издићи из пепела и васкрснути:

*И Поколење Крви тад се роди.
Кò Бог ватрени смрт из себе шину,
Бокоре крина низ падине рину
И груну пољем што у бесмрт води.*²⁰

Кроз поезију Милутина Бојића проговара колектив. У њу су уткани страхови, патње, надања српског народа. Бојић жали за палим жртвама, али истовремено верује да су они своје животе дали зарад боље будућности. По мишљењу Миодрага Павловића, Милутин Бојић „одражава песничку реакцију на тај суморни и трагични догађај и представља пример, још један у серији наших песника, барда који се са индивидуалних преокупација у датом тренутку вратио магловитом појму целине свога народа и понудио јој свој глас.”²¹ Бојић у тренутку када његов народ страда почиње да пева гласом човека који је део те заједнице, а тек у заједници у којој се појединац бори за њено очување савремени човек успева да пронађе смисао. Милош Ковић подсећа да нација „помаже човеку да врати јединство прошлости, садашњости и будућности, да превлада ограниченост сопствене егзистенције и све присутнију усамљеност која се шири са јачањем модерних, индивидуалистичких идеологија.”²² Бојићев народ страда, а он, загладан у свеопшту пропаст, доживља албанску катастрофу као голготу. Милутин Бојић ће бити први српски песник који ће српско страдање назвати *Голготом* у песми *Одлазак*:

*Голгота чека. Знаш ли њој да греду
Путови твоји маглом завијени?
А врагови ти покров слави преду!
Из тешка сна се, о мој роде, прени.*²³

¹⁹ Бојић 1978, 151.

²⁰ Бојић 1978, 152.

²¹ Павловић 1972, 460.

²² Ковић, 2016, 69.

²³ Бојић 1978, 179.

Голгота је представљена као неминовност од које се не може побећи. Војска креће ка голготи суздржано и мирно: *Но нигде јаук, ни роптање гласно, ни тежки уздах да проломи горе.*²⁴ Јован Деретић је закључио да је Бојић „природом свог дара био предодређен да буде песник судбинских дана отаџбине.”²⁵ Али није дочекао да опева победе и ослобођење у које је чврсто веровао. Смрт га је затекла у тренутку његовог снажног песничког успона.

Лутање српског народа песник пореди са ходом Јевреја кроз пустињу. Изабрани народ је у вечном изгнанству, али оно што га краси је јединство између личног и колективног гласа. Српски народ се у том тренутку налази далеко од домовине, његова отаџбина и не постоји, у њој бесни рат који никако да престане. Да би се вратио, он мора да претрпи силна страдања, тј. да прими *страшно, крваво криштење.*²⁶ Српски народ се не пореди само са изабраним народом, већ и са праведним Јовом:

*Ко луталице које клетве прате,
С далеког југа, са судбином Јова,
Ево нас к теби, наши ледени брате!
Охоли, мада без рода и крова,
Чекамо смели своја гробља нова.*²⁷

Песник наводи сва она страдања са којима се сусрео његов народ и његова породица. Демонска искушења у тренуцима борбе за живот су огромна, песник се моли да не подлегне том утицају и да не заборави Бога. Повратак у домовину песник слуги и замишља га као улазак у обећану земљу. После свих искушења он очекује чудо Божјег избављења и величанствени повратак у домовину:

*Патњама окупан, са библијском вером,
Спреман да повељом попрсје украси,
Писано крвавим и гвозденим пером,
Оном који му је прогрушао власи.*²⁸

Певајући о Албанској голготи песник евоцира читаву историју од Христовог страдања па све до времена када живи и ствара. Наду проналази у Христовом васкрсењу – као што је он васкрсао, тако ће васкрснути и њего-

²⁴ Бојић 1978, 179.

²⁵ Деретић 2007, 969.

²⁶ Бојић 1978, 177.

²⁷ Бојић 1978, 198.

²⁸ Бојић 1978, 220.

ва домовина. Као праведни Јов који скрушено прихвата сваку невољу, тако песник прихвата и страдање српског народа, јер се од Божје воље не може побећи. Бог је судија, који о свему одлучује, па и о путу једног народа. Српски народ је свестан свог мучеништва, али исто тако зна да се на сваком крају налази један нов почетак и да се свако страдање завршава васкрсењем. У песми *На острву* Бојић ће гласом српског народа рећи: *„Ми идемо куд су богови прорекли: Преко сланих гора путем васкрсења.”*²⁹ Основни елементи читавог овог циклуса су прихватање жртве, која се мора поднети зарад васкрсења и повратка у домовину. *Песме бола и поноса* постају библијска прича о овоземаљској историји као путу искупљења греха, на чијем крају следи награда у облику вечног живота, тј. васкрсења. Библијске приче служе преобликовању конкретних ратних ситуација; на тај начин открива се смисао у страдању и налази снага да се оно издржи. Једино тако је могуће да се поднесе и преживи стравичност рата у коме је читав један народ присиљен да напусти своју земљу, домове, храмове, гробове, децу и жене. Колектив о коме Бојић пева своје патње подноси све стоички, уверен у сопствено васкрсење и тријумф.

Међутим, није Бојић у свим песмама оптимистичан. У песми *Неречене мисли* испољава суморна и песимистичка расположења. Већ у самом наслову наговештено је да су то мисли које остају неизречене, које човек скрива, али о којима размишља. Размишљајући о колективу, бодрећи га, песник износи оне скривене мисли које су му на души. Ако песму тумачимо у контексту *Библије*, може се пронаћи паралела са Јеремијиним плачем.

*Боже отаца наших, Господе деце моје,
Што си ме оставио и у прах све ми сруши?
Звоници моји мртве место часова броје,
И пред олтаром твојим моја се јетра пуши.*

*Градови моји леже к’о развалине старе,
Житнице моје пустош, а дворце сумор краси,
Целати друмом блатним спаљују и крстаре,
У затрвеном куту свети се пламен гаси.*³⁰

Све је уништено – од градова, преко житница, до људи. Песнику најтеже пада страдање младих. Ако је у питању страдање због греха, нека га Бог спере на неки друг начин, а не да се девојкама непријатељи сладе: *Ако сам грешан, њином чедношћу грех не пери; Већ окужи им недра, већ разгубај им*

²⁹ Бојић 1978, 213.

³⁰ Бојић 1978, 173.

усне.³¹ Док гледа страдање, демон га к себи вуче, вера у Бога је пољуљана, те песник још једном упућује молбу Богу: *Човек је за ме мртав, демон ме к себи виче; Дај ми, сред бола мога, да верујем у Тебе.*³² Такве размере разарања и несреће доводе до негације човека и хуманизма, до сумње у онога коме се лирски субјект обраћа. У тренутку човековог уништења, када он пропада физички али и морално, песник пред очима има слику страшног суда и пакла у коме су вечне муке: смола, пламен, јаук, буктиња:

*Како се вију, копрцају, криче
Очајне жртве обливене смолом,
Док пламен лиже по телу им голом,
На богове ти и демоне личе.*

*Шибай и гони кроз буктиње живе:
О, како гуши згар људскога мяса,
О, тутњи, бежи из сутони сиве
Где јаук чујеш демонскога плеса.*³³

И песма *Deus deorum* може се тумачити у библијском контексту. Господ је Вавилон уништио због напада на Јерусалим. Он остаје вечна опомена свима онима који нападају друге и у чијим срцима су охолост и таштина:

*Хордама хероја где тисуће мреше
Крстарила ти си врх калпака тучних,
Да с кравим сунцем питаи: Чему беше
Сав тај тутањ бакра и воњ рана мучних?*³⁴

Песма *Јесен на Вардару* заснива се на персонификацији Вардара као сведока збивања у српској историји. У њој је исказана сва страхота Албанске голготе. Иза неме поворке остају гробови, а она у себи носи само тугу, патњу и бол пробијајући се кроз сурове планинске кланце:

*И док гробове прва јесен кади,
Јаблани шуме, дудови и смокве,
Као да виде још кржаве локве,
Значајним шумом што у срца сади.*³⁵

³¹ Бојић 1978, 173.

³² Бојић 1978, 174.

³³ Бојић 1978, 168.

³⁴ Бојић 1978, 246.

³⁵ Бојић 1978, 147.

У *Песмама бола и поноса* нема конкретних слика страдања и лутања. Иван В. Лалић каже да „Бојић је све то уздигао до химничне реторике, до херојског култа, до сонорних дванаестераца”³⁶ све је приказано кроз библијске слике Христовог страдања. Изузетак је, можда, песма *Мећава*, која доноси слике *белог бездана*, једног од места највећих страдања српске војске, као и песме *На острву* и *Неранцин цвет*, које већ својим насловима указују на место на коме се у изгнанству нашла српска војска. Лалићевом ставу блиско је и мишљење Радована Вучковића, који закључује да „чак и када говори о ужасима рата, Бојић их не износи директно, како то чине ангажовани песници, већ их уклапа у библијску концепцију народске трагедије.”³⁷ На том тешком путовању српску војску и народ пратила је и смрт како од исцрпљености и глади, тако и од удара непријатељског оружја. Милутин Бојић оставља запис зашто не описује страдање кроз натуралистичке слике: „Допустите ми да овде не описујем те сцене, од којих се срце цепа, да у својој болној успомени не изазивам утиске те страшне зимске ноћи, када на снегу, при фијукању ветра, уз грмљавину далеке канонаде, цео један народ спаљује, ломи: топове који су му бранили домове и стекли славу, тренове, комору узету са његових властитих њива, болничка кола, све. Не. Или треба о томе написати крваву епопеју, или ћутати и не раздирати рану. Цео народ плаче а крши, уздише а спаљује. Доста је што ћу вам рећи: уништили смо све!”³⁸

Бојић је веровао у васкрсење и није га дочекао, али се десило управо оно у шта је веровао – српски народ се вратио у ослобођену домовину. Жељу да напише епски спев о Великом рату није остварио, али је зато створио одличне лирске песме, које ће, према мишљењу Јована Делића, имати „непролазне вриједности док год ријечи отаџбина и народ буду имале смисла.”³⁹

Историјско страдање српског народа у Првом светском рату Милутин Бојић је повезао са библијским предањем. Преко мотива из српског средњег века и *Библије* писац приказује трагедију једног народа са којим је прешао пут голготе. У њој песник није налазио само тематско-мотивску грађу, већ и архетипске слике које су му помогле у разумевању индивидуалног и националног идентитета. У откривању архетипских путоказа који помажу у разумевању овоземаског пута српског народа Бојић је постао јединствена фигура српског песништва. Кроз своје стихове писац бодри народ тако што га велича, говори о његовој храбрости и истрајности. Уосталом, по тврдњама Станислава Винавера, и сам Бојић „се осећао као велики песник

³⁶ Лалић 1974, 22.

³⁷ Вучковић, 2011, 101.

³⁸ Бојић 1978, 218–219.

³⁹ Делић 2008, 352.

који хоће да буде велики, као човек на кога су упрте очи нације и који наде у њега положене мора да оправда.”⁴⁰ Судбину српске војске и народа у Првом светском рату слика Бојић непосредно, са лица места и током ратних дешавања, уз видно и дубоко разумевање укупне историјске судбине српске нације и других узрочно-последичних веза.

Рат, страдање и избеглиштво створиће од њега највећег песника Првог светског рата. Он прелази „пут од обичне, плотске поезије до највише, до молитвених ода народу своје благословеном и несрећном.”⁴¹ Он је своја меланхолична размишљања и трагедију српског народа претворио у химнично слављење будућих победа *Плава гробница* представља најдиректнији израз колективног страдања српског народа. Настала на Крфу, ова песма опева трагичну судбину српских војника сахрањених у Јонском мору. Овај масовни чин жртвовања Бојић не види само као историјску трагедију, већ као библијску причу о страдању које води ка спасењу. Мотив смрти у овој песми интерпретиран је кроз призму колективног страдања у име вечног живота, чиме *Плава гробница* превазилази оквире елигије и постаје симбол вечног памћења и бесмртности. Гробница у Јонском мору трансформисана је у свету земљу, у којој је сахрањен народ чији хероизам и свесна жртва досежу до узвишене сфере вечне славе.

Српска заједница, као колективни лирски јунак, у Бојићевој поезији добија христолики хабитус, будући да се мотив Голготе често користи као метафора за пут страдања. Други важан поступак при сликању националне заједнице и, посредно, при лирском транспоновању њеног идентитета, представља идентификација српског колектива са јеврејском заједницом, уз високофреквентно присуство библијског топоса о изабраном народу. У песми *Кроз пустињу* лирски субјект страдање сопственог колектива доводи у поредбену везу са јеврејском заједницом, лутање српског народа пореди са ходом Јевреја кроз пустињу. Да би се вратио у отаџбину, мора да преживи силна страдања, тј. да прими крваво крштење.

Бојићево стваралаштво показује како се појединачна судбина уклапа у шири колективни оквир. Он не пише само о патњама војника или изгубљеним животима, већ о целокупном народу који пролази кроз искуство страдања и жртвовања. И поред тога што у многим песмама провејавају суморна и песимистичка расположења, у његовој визији, страдање није крај, већ почетак нечег већег – почетак духовне и моралне обнове. У песмама из збирке *Песме бола и поноса*, Бојић велича жртву српског народа као основу за стварање снажног и јединственог националног идентитета.

⁴⁰ Винавер 1935, 8.

⁴¹ Секулић 1971, 91.

Колективно страдање, било да је приказано кроз историјске мотиве Косова или савремене трагедије, добија узвишену улогу. Он је песник историјског тренутка, али и песник прошлости, снажно схваћене и сликовито приказане, често се предајући сумњи, немиру, горчини, па, и незадовољству, управо у том стваралачком и духовном преиспитивању он налази пут хришћанске љубави и спасења, да се једино вером и жртвовањем може постићи вечност. Његов лирски поглед, гледа на оба света, овај материјални, овоземаљски али и на онај метафизички, у којем се сусрећу лепота уметности и откровење вере. Закључујемо да тумачење есхатолошких мотива доприноси изградњи најшире схваћене духовности српске поезије, поготову поезије друге деценије XX века и опште поетике српске књижевности. Елементи средњовековне поетике и есхатолошка усмереност те књижевности кореспондирају са модернистичким искуствима, стрепњама и стваралачким преокупацијама савремене књижевности.

Литература

- Бојић, М. (1978): *Сабрана дела I–IV*. Београд: Народна књига.
- Бојовић, Д. (2009): *Понављање патристичких цитата у српској црквеној књижевности*. (39–47). Ниш: *Philologia Mediana* 1.
- Винавер, С. (1935): *Скерлић и Бојић*, У: *Правда, Књиге и писци*, 20. IV. 35. Преузето са: <https://milutinbojic.org.rs> (21. 12. 2024).
- Вучковић, В. (2011): *Поезија српске авангарде*. Београд: Службени гласник.
- Гавриловић, З. (1978): *Милутин Бојић*, предговор У: Милутин Бојић, *Поезија, Сабрана дела*, књ. прва. Београд: Народна књига.
- Делић Ј. (2008): *О поезији и поетици српске модерне*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ковијанић, Г. (1969): *Живот и књижевни рад Милутина Бојића*. Београд: Научна књига.
- Ковић, М (2016): *Упоришта*. Београд: *Catena mundi*.
- Лалић, И. В. (1974): *Милутин Бојић*, У: Милутин Бојић *Изабрана дела*. Београд: Народна књига.
- Лалић, И. В. (1997): *О поезији Милутина Бојића*. Дела, књ. 4. (56–79). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милојевић, М. С. (1997): *Наши манастири и калуђерство*. Београд: Штампариија код „Св. Саве“.

- Павловић, М. (1972): *Песништво од Војислава до Бојића*. Београд: Нолит.
- Палавестра, П. (1986): *Историја модерне српске књижевности*. Београд: СКЗ.
- Поповић, Р. (2013): *Ризничари и памтитељи – православна духовност српске књижевности XX вијека*. Бања Лука: Филолошки факултет.
- Поповић, Т. (2001): Српскословенско наслеђе и новија српска поезија. У: З. Витић, Т. Николић (ур.), *Словенско средњовековно наслеђе*. Београд: Чигоја штампа.
- Поповић, Т. (2010): *Речник књижевних термина*. Београд: Логос арт.
- Секулић, И. (1971): *Огледи и записи*. Нови Сад: Матица српска. Београд: Српска књижевна задруга.
- Фрај, Н. (1985). *Велики код(екс): Библија и књижевност*. Београд: Просвета.

Tijana J. Milentijević

**THE MOTIF OF COLLECTIVE SUFFERING AND RESURRECTION
IN THE POETRY OF MILUTIN BOJIC**

This paper examines the themes of collective suffering and resurrection in the poetry of Milutin Bojić, composed during the First World War. The primary aim is to analyze poems that establish intertextual connections with biblical motifs of suffering, where in Bojić elevates the collective sacrifice of the Serbian people and portrays suffering as a path to spiritual transcendence. Particular attention is devoted to the influence of biblical and Vizantine motifs on Bojić's poetics, with a focus on eschatological elements that intertwine pain and sacrifice with the concept of ultimate salvation and the triumph of eternal life over transience and death.